

CU PRIVIRE LA RAPORTUL DINTRE NOȚIUNILE ISTORIE ȘI RETROLOGIE (II)

Constantin Mocanu

Am spus de la început, și am repetat de mai multe ori, că pentru epoca modernă este pusă ca reper, ca jalon, concepția unui filosof, a unui filosof german, Georg Wilhelm Friedrich Hegel. Dintre operele lui am ales pe aceea care-i cea mai apropiată pentru comentariile care ne preocupă în aceste rânduri, **Prelegeri de filosofie a istoriei**.

Aici, în **Introducere**, Hegel consideră mai multe feluri de a trata istoria:

„(...) I. Ca să lămurim dintru început ce este istoria privită filosofic, se impune mai întâi să examinăm și celelalte modalități de tratare a istoriei.

În total, există trei asemenea modalități de a considera istoria:

- a) Istoria nemijlocită;
- b) Istoria reflectată;
- c) Cea filosofică¹.

Pentru prima modalitate, *istoria nemijlocită*, filosoful s-a referit la istorici care au descris îndeosebi fapte, întâmplări și situații pe care le-au avut în fața ochilor, împărtășindu-se ei înșiși „din spiritul lor”; fenomenul extern lor a devenit astfel materialul esențial pentru aceste istorii și constituie ceea ce este prezent și viu în preajma autorilor.

În cea ce privește a doua modalitate, *istoria reflectată*, arată că în aceasta obiectul înfățișat nu se află în legătură cu timpul prezent, el depășește prezentul. În cadrul acestei modalități sunt mai multe specii, diferite între ele.

Prima specie dă o privire de ansamblu asupra întregii istorii a unui popor, a unei țări, a lumii; aceasta este istoria generală. Esențialul stă în prelucrarea materialului istoric, de care autorul se apropie „cu spiritul său propriu” diferit de „spiritul conținutului”; importante sunt principiile pe care autorul și le înfățișează.

A doua specie a istoriei reflectate „este, în ordine, cea pragmatică”, Hegel explică astfel această noțiune: „Când avem de-a face cu trecutul, ocupându-ne de o lume îndepărtată, în timp, se dezvăluie spiritului prezentul primit ca răsplată pentru străduința depusă prin activitatea proprie. Evenimentele exterioare sunt multiple și diferite, dar caracterul lor general și lăuntric, coerența lor este *una singură*. Acest fapt anulează caracterul trecutului, conferind evenimentului caracterul prezentului. Reflecțiile pragmatice, oricât de abstracte ar fi ele, devin astfel de fapt prezent și insuflă povestitorilor despre trecut o viață proaspătă”². Desigur, avertizează Hegel, depinde de spiritul fiecărui autor ca asemenea reflecții să fie într-adevăr interesante și stimulante; și se referă îndeosebi la reflecțiile și preceptele morale care se pot desprinde din lucrările

* Prima parte a acestui studiu a fost publicat în *Zargidava*, V, p.153-171.

¹ Georg Wilhelm Friedrich Hegel, **Prelegeri de filosofia istoriei**. Traducere de Petru Drăghici și Radu Stiochiță, București, 1968, p. 5.

² G.W.F. Hegel, **op.cit.**, p. 9.

istorice și în vederea cărora asemenea lucrări au fost adesea întocmite.

Marele filosof sesizează o condiție restrictivă a preluării de exemple din trecut: „Chiar dacă trebuie admis că exemplele unor fapte bune înalță sufletul și ar trebui folosite în educarea morală a copiilor, pentru a-i pătrunde de sentimentul binelui, totuși destinul popoarelor și statelor, năzuințele lor, stările de fapt, problemele și dificultățile aparțin unui alt domeniu. Domnitorii, oamenii de stat și popoarele sunt îndeosebi îndrumați să tragă învățăminte din experiența istorică”³. În continuare, filosoful contestă, fără reținere și contestă pe bună dreptate, posibilitatea de a se repeta în orice împrejurări ceea ce a fost în trecut: „Atât experiența, cât și istoria ne arată însă că nicicând” (exagerează!) „popoarele n-au învățat ceva din istorie și n-au acționat potrivit preceptelor care ar fi trebuit desprinse din ea. Fiecare epocă se caracterizează prin împrejurări atât de specifice, constituie o situație atât de unică, încât reclamă hotărâri care trebuie și nu se pot lua decât din lăuntru și în limitele sale. În tumultul evenimentelor istoriei, un principiu general, ori amintirea unor împrejurări asemănătoare, nu poate fi de folos, căci o asemenea palidă amintire nu are nici o putere față de forța și neprevăzutul prezentului”⁴. Și exemplifică cu o maximă dezaprobare, ceea ce s-a petrecut în timpul revoluției franceze: „Nimic mai searbăd în privința aceasta decât referirea, mereu repetată, la exemple din istoria greacă și romană, referire la care s-a recurs atât de frecvent în timpul revoluției franceze. Nimic mai diferit decât natura acestor popoare antice în comparație cu natura timpurilor noastre”⁵.

Pentru a da cititorului o informație completă asupra tuturor speciilor modalității pragmatice, așa cum le considera Hegel, să reținem că a treia specie este istoria critică, și a patra – istoria care „de la început se înfățișează ca având o natură parțială”⁶, noi astăzi zicem: istorii particulare, pe ramuri ale existenței și activității istorice; Hegel însuși dă drept exemplificare: istoria artei, istoria dreptului, istoria religiilor.

În ceea ce privește modalitățile de a considera istoria, am văzut că acestea sunt trei; a treia, care nu a intrat în considerațiile noastre de mai sus, este modalitatea filosofică.

Prin urmare, căpătăm în acest grup, mai cuprinzător și mai complex, de proporții, o bogăție de atitudini, constatări și interpretări, pe care, singure ori împreună cu altele care nu au fost menționate, le întâlnim și în alte locuri ale vastei sale opere. Am vrut să reproduc totul într-un singur citat, desigur mare, dar m-am convins, recitind, că sunt necesare unele formulări care să aibă rolul de legătură între paragrafe și fragmente, în intenția de a ușura, fie și cât de puțin, înțelegerea de către cititorul actual a construcțiilor frazeologico-noționale tipice gânditorului dialectician de nivel teoretic foarte înalt, și, oricum, mai greu accesibil, căci aceste construcții de fraze și contexte au fost făcute în termenii filosofiei lui idealist-obiective potrivit căreia demiurgul Realului este Ideea absolută, Spiritul.

Similar cu ceea ce am spus în comentariile pe care le-am făcut, succint, relativ la

³ **Ibidem**, p. 10

⁴ **Ibidem**.

⁵ **Ibidem**.

⁶ **Ibidem**, p. 11.

concepția lui Polybios; și similar cu ceea ce am spus în comentariile pe care le-am făcut, mai puțin succint, relative la concepția lui Miron Costin, și anume că, natural, concepția și a unuia și a altuia nu a apărut ca o concepție singulară, izolată, ci și una și alta a fost precedată și, în anumită măsură, la Miron Costin în măsură mai mare, pregătită, istoricește, de contribuții, mai mult sau mai puțin similare, de dinaintea unuia și, respectiv, de dinaintea celuilalt, – să spunem și relativ la concepția lui Georg Wilhelm Friedrich Hegel că, natural, concepția lui nu a apărut ca o concepție singulară, izolată, ci a fost precedată, și, în anumită măsură, și, în acest caz în măsură mult mai mare, pregătită, istoricește, de contribuții, mai mult sau mai puțin similare, de dinainte de el; am scris: *și, în acest caz, într-o măsură mult mai mare* întrucât în cazul acesta, în cazul lui Hegel, procesualitatea istorică legică urcase istoria social-umană încă pe o treaptă superioară, și, odată cu aceasta, urcase și cunoașterea istorico-filosofică.

Pentru durata de timp de după Miron Costin și de dinainte de Hegel, durată de timp de numai, aproximativ, un secol, deci mult mai mică față de cea precedentă, adică de după Polybios și până la Miron Costin, de, aproximativ, opt secole, am dat câteva exemplificări din literatura cronicărească internă pe care le-am socotit că reprezintă mai bine continuitatea de după Miron Costin; în sens general, abstract, ele pot fi considerate că au și rolul de a fi exemplificări și pentru precedența mai apropiată de anii lui Hegel; ele, aceste exemplificări, le-am considerat că sunt numai în mod indirect momente ale precedenței față de anii de viață și de activitate ai lui Hegel, căci mai mult ca sigur filosoful german, purtător al unei informații științifico-teoretice impresionante, nu a cunoscut totuși și realizările de gândire istorico-pragmatică din țările române, oricum în operele lui nu întâlnim referințe; în schimb, face parte direct, intrinsec din precedența în raport cu Hegel mulțimea de idei, mai cu seamă cele de tip modern și teoretic de pe planul vestic și sud-vestic european, și, se înțelege, din centrul continentului, care de fapt este Germania.

Dacă înodăm firul exemplificărilor care urmează să le dăm, tot în înșirare mai succintă, cu firul acelor de mai înainte de Miron Costin de pe plan general, adică de acolo de unde au notat apariția literaturii istorice de partid (în Anglia), putem informa, bunăoară, că în „secolul luminilor” Marie Arouet Voltaire, care a formulat în mod mai elaborat noțiunea de „filosofie a istoriei”, a atras atenția că istoria, dacă este plină de povești, este inutilă; dacă este așa cum trebuie să fie, cunoașterea istoriei este izvor de experiență, ajută la ocolirea greșelilor; lecțiile istoriei sunt folositoare nu numai oamenilor de stat, ci și publicului. Filosoful englez David Hume a considerat însă că experiența istoriei este mai utilă individului decât societății; un om familiarizat cu istoria pare să fi trăit de la începuturile lumii. Giambattista Vico a afirmat că omul poate cunoaște numai istoria, nu și natura, care-i creație divină; istoria nu este creație divină, ci omenească; el a negat însă rolul pragmatic al istoriei; el a fost întemeietorul teoriei dezvoltării ciclice a istoriei, cu premise încă din Antichitate, teorie potrivit căreia istoria are trei „vârste”: copilărie, tinerețe și maturitate, care se repetă ciclic. Friedrich Schiller, care a fost și profesor de istorie, a enunțat scopul cunoașterii istoriei prin chiar titlul prelegerii sale inaugurale la Universitatea din Jena: **Ce este și în ce scop să studiem istoria universală?** Iohann Gottfried Herder, care a contribuit la consolidarea ideii de filosofie a istoriei, a scos în evidență că fiecare popor are o

originalitate a sa, ceea ce-i determină modul particular de a se manifesta în istorie; a atras atenția – fapt foarte rar în vremea aceea – că istoria este o realizare a întregii umanități, nu numai a Europei; Immanuel Kant – filosoful care a deschis seria a ceea ce s-a numit filosofia clasică germană – socotea astfel „rolul” istoriei: „Filosoful, care, prin calitatea sa de filosof se ocupă de istorie, urmează cursul *apriori*, al planului lumii, plan care este clar pentru el, fără să aibă nevoie să recurgă la istorie: și dacă el ar face uz de istorie, aceasta nu este pentru a-i cere demonstrarea unui lucru, întrucât principiile sale sunt deja demonstrate independent de istorie, ci numai pentru a confirma prin exemple și a utiliza în lumea reală a istoriei ceea ce a fost înțeles deja fără să se recurgă la el”. Este aici exprimată o concepție care nu favorizează istoricului o atitudine activă pentru a căuta valoarea experienței și a o aplica la condițiile prezentului; dacă ea, istoria, este „creată” aprioric, fără o mișcare în condițiile concret-istorice ale societății umane, înseamnă că nu este nevoie de cunoașterea învățămintelor ei.

Să vedem cum a înaintat problematica pe care o avem în atenție pe durata de timp de la anii de viață și de activitate ai lui Hegel până în prezent, durată care este de, aproximativ, două secole, în care această durată s-a format și acumulat o impresionant de bogată literatură istorico-filosofică, precum și sociologică, politologică, beletristică, în cuprinsul acestui timp istoric și al spațiului istoric corespunzător, devenit aproape identic cu întregul spațiu geografic locuit. Totodată, în cuprinsul acestui timp istoric și pe întinderea acestui spațiu istoric, a sporit, etapă de etapă, complexitatea interpretărilor și, în nu puține situații, complexitatea încărcăturilor lor politice, doctrinare.

*

* *

Ca să re-iau, dar mai ales să amplific „osteneala” de a căuta și selecționa din imensitatea de propoziții, de contexte, în care se află felurite idei de care are nevoie tema, „să sparie gândul”; a lăsa însă nedusă până la capăt această treabă „iaste inimii durere”; până la urmă, „biruit-au gându” să mă apuc de această trudă. Iată cât îndemn am găsit în vorbele Cronicarului!

Idei despre utilitatea cunoașterii trecutului, despre însemnătatea practică a studierii lui, despre importanța experiențelor lui, a învățămintelor lui despre diferențele dintre epocile istoriei, despre specificitatea fiecărei epoci în parte, dar, totodată, și despre continuitățile istoriei, adică despre unitatea istoriei văzută în diferențialitățile ei, precum și despre conexiunea dintre trecut, prezent și viitor, au căpătat o extindere aproape universală, atât în cea ce privește spațiul istoric, care, acum, în epoca în care ne aflăm a ajuns să fie cunoscut aproape în totalitatea lui, în ceea ce privește timpul istoric care și el a ajuns să fie cunoscut până aproape întreaga lui dimensiune, cât și în ceea ce privește receptarea istoricității și în alte ramuri ale științei, precum și în mentalitățile general-umane, în limbajul comun, în gândirea, obișnuită de zi cu zi.

Pentru a exemplifica, similar cum am procedat mai înainte, în acest imens ocean de posibilități am restrâns investigarea, fortuit, numai la scrierile create de doi istorici, – fiecare, de bunăseamă, cu deosebiri mai însemnate sau mai puțin însemnate –

de cea mai amplă și însemnată contribuție în formarea gândirii istorice, în examinarea istoriei concrete până la istoria pe plan universal. Este vorba de două piscuri: Nicolae Iorga, istoric român de vocație și națională și universală; Arnold Toynbee, istoric englez, și el de vocație națională, însă pentru Anglia, și universală.

Fiecare are o contribuție remarcabilă, plurivalentă, care ne-ar fi îndrituit să-l punem în rol de reper, ca și pe Pelybios, ca și pe Miron Costin, ca și pe Georg Wilhelm Friedrich Hegel, însă nu am procedat așa întrucât din capul locului am adoptat periodizarea în formula tripartită, creație a Renașterii din urmă cu mai multe sute de ani, și anume: Antichitate, Evul-mediu, Modernă, și, după cum și-a dat prea bine seama cititorul, pentru aceste trei epoci a fost nevoie numai de trei repere, în jurul cărora s-au construit contexte explicative pentru durata de dinainte și pentru durata de după fiecare din personalitățile scoase în relief; dacă gândul mi-ar fi mers la a pune pentru epoca modernă nu tot un singur reper, ci mai multe, bunăoară trei, atunci, în această procedare, celelalte repere ar fi fost Nicolae Iorga și Arnold Toynbee.

Nicolae Iorga ne este nouă românilor firește mai cunoscut, rolul lui în știință, și în viața publică, imaginea personalității lui și cu strălucirile ei dar și cu unghiurile mai întunecate, a intrat de mult în conștiința publică. George Călinescu, în opera-i monumentală din care am mai citat, scria: „Schimbând ceea ce-i de schimbat, N. Iorga a jucat în cultura română, în ultimele patru decenii, rolul lui Voltaire. Personalitatea lui e covârșitoare. Minor în fiecare activitate în parte, foarte conservativ și îmbibat de prejudecăți, dar răzvrătit continuu, sărind cu iuțeală de la o atitudine la alta și totdeauna tolerat în nestatornicie, printr-o bună credință care se simte, N. Iorga apare masiv privit de departe, prin numărul uriaș de tomuri scrise și prin multiplicitatea preocupărilor. (...)”⁷.

Lui Nicolae Iorga, cunoscut așa de mult și în așa fel, în consecință îi sunt cunoscute și multiplele reflecții despre istorie, despre scrierea ei, despre utilitatea ei, despre valoarea experienței ei și despre celelalte componente însumate în preocupările, cu folos, din domeniul (și domeniile) istoriei.

Iată, din scrierile lui Nicolae Iorga, nu cronologic, nici tematic, ci așa cum îmi vin ele la îndemână răsfoind fișele multe pe care le-am scos mai de demult și mai recent: „Iubirea de trecut, pentru marile lui figuri de energie și sinceritate, de aplecare la orice risc tocmai contrariul dispozițiilor pe care le observăm la contemporanii mei, mă prinsese, și, adăugându-se preocupățiile politice, astfel de învieri îmi serveau pentru critica timpului prezent mai mult decât orice argumentare de natură abstractă, logică”. „Fiecare popor are sufletul său, format în sute de mii de ani, din firea pământului, din freamătul codrilor, din floarea albă a primăverii, din raza soarelui, din ceața toamnelor și gerul iernilor, din toate frământările, suferințele, silința, gloria, din nesfârșit de multe amintiri îngrămădite pe urma morților, care astfel n-au murit întregi, ci din adâncul tăcerii lor sprijină răsfățarea la lumină a urmașilor ce au venit din ei și trăiesc după dâșii. Acest suflet e prețul mare sau mic, al fiecărui popor”. „Importantă au în istorie două lucruri: s-o înțelegeți ca dezvoltare, și să înțelegeți, să judeci, să iubești sau

⁷ G. Călinescu, **op.cit.**, p. 612.

să condamni sufletește pe aceia care au jucat un rol în istorie; să-i tratezi ca oameni vii, pe care i-ai întâlnit înaintea ta, ai avut a face cu ei, i-ai lăudat, i-ai osândit; să-i auzi vorbind și să-i auzi mergând”.

Din zecile, din sutele de posibilități de a extrage enunțuri de acest fel, am reprodus aici numai trei; să mai spun că personalitatea lui Nicolae Iorga era interferată de simțământul istoriei, era ea însăși plină de istorie, Erudita profesoară de literatură română și universală, Zoe Dunitrescu-Buşulenga spunea: „La Nicolae Iorga pasiunea istorică arde, luminând cu vâlvătaile ei o întreagă operă de o prodigioasă întindere și diversitate. Că vorbește despre literatură, despre politică, despre relații internaționale ori despre oameni pur și simplu sau că relatează amintiri, cărturarul transformă totul în istorie. Explicațiile cauzale dintre fenomene cresc, legăturile se fac fără întrerupere între dimensiunile și lucrările lumii se întretes cu uimitoare interacțiuni, nebănuite pentru ochiul profanului”⁸.

Arnold Toynbee, bineînțeles mai puțin cunoscut la noi, și, în general și în alte în țări din estul și sud-estul continentului, și din alte părți în afară de zonele, foarte mari, care cândva s-a întins dominația britanică, este autor al mai multor studii, dintre care se ridică, impozant, unul, în zece volume, la care volume s-au adăugat încă două, unul cu atlas și dicționar geografică, celalalt – cu reconsiderări față de propria-i operă, studiu pe care l-a intitulat – Cristian Popișteanu zice: „cu modestie disimulată” – **A study of history**, Un studiu de istorie.

Toynbee, 1852–1975, a fost și este apreciat ca un autor pe cât de remarcabil, pe atât de contradictoriu și de controversat; istoria, potrivit concepției lui, care a fost sensibil influențată de „teoria” lui Oswald Spengler, s-a împlinit prin „civilizațiile” paralele, independente una față de alta, fiecare „civilizație” parcurgând, într-o modalitate sau alta, o mișcare „în cerc”; apariția, înflorirea și pieirea; ultima din cele treizeci de civilizații – cum le socotește istoricul și sociologul englez – este „civilizația” occidentală, care rămâne. Această vedere asupra istoriei universale este, în fapt, o variantă a concepției dezvoltării „ciclice”, cu puncte de pornire încă în Antichitate, și care a căpătat formula ei cea mai conturată, și aplicată la o masivă operă, la Giambattista Vico.

După decesul lui Arnold Toynbee, cunoscutul ziar britanic *Times* a ținut să atragă atenția: „Chiar și cei mai neînduplecați dintre criticii săi nu-i puteau nega vasta erudiție, uimitoarea capacitate productivă, minunățiile stilului său șlefuit ce-și trage bogăția din izvoarele învățăturii clasice. Oricare va fi judecata pe care posteritatea o va da vederilor sale asupra istoriei, ea va trebui să-l prețuiască pentru a fi încercat să rezolve câteva dintre problemele fundamentale ale umanității”.

Cu excepții serioase privind felul de a se fi desfășurat curgerea istoriei lumii, între Arnold Toynbee și Nicolae Iorga au fost similitudini. E ceea ce a observat mai întâi Cristian Popișteanu care în calitate de redactor-șef el revistei *Magazin istoric* a avut câteva întrevederi cu marele savant britanic; în postfața la cartea lui Arnold Toynbee, **Orașele în mișcare**, tradusă în limba română în 1979, scria: cu toate erorile

⁸ Nicolae Iorga, **Privești din țară**. Cuvânt înainte de Zoe Dumitrescu-Buşulenga. Ediție îngrijită, note, glosar, indice și tabel bibliografic, de Victoria Nedel, (București), 1974, p. 5.

de interpretare „vom întâlni în cărțile, precum și în studiile, articolele, interviurile sale o cantitate de observații judicioase, o mare capacitate de sinteză, un profund simț critic și nu în ultimul rând un excepțional talent scriitoricesc prin care ne amintește de Iorga”⁹. La rândul său, într-o convorbire, la Londra, cu același ziarist și istoric, a pronunțat în ton de înaltă apreciere aceste cuvinte: „Nicolae Iorga a fost o mare figură a științei istoriei, atât a României, cât și a Europei și a lumii întregi; iar sfârșitul său tragic a fost o pierdere generală. Regret că nu l-am întâlnit niciodată. (...)”¹⁰.

Când, în decursul lucrului, am decis să scot enunțuri interesând tema acestui articol din **A study of history** am întâlnit în mod neîndoielnic o dificultate căreia mai înainte nu-i percepușem meandrele toate, dificultate greu de învins, căci – am precizat deja mai sus – potrivit concepției lui Toynbee materia deosebit de bogată a studiului său nu este desfășurată pe firul succesiunii istorice a epocilor, așa cum suntem obișnuiți să vedem istoria, ci prin „creșterea și descreșterea” fiecărei „civilizații” în parte, paralele și independente, și în această situație m-am întrebat cum se poate afla continuitatea de tradiție în istoria generală, acumularea de experiență și trecerea ei de la o epocă la alta, până la și pentru contemporaneitate.

În opera aceasta sunt însă multe, chiar foarte multe referiri, fie și numai, de regulă, între barierele despărțitoare dintre „civilizațiile” irepetabile, la complexitatea istoriei; la înțelesul și valoarea ei; la modelul, exemplul, sistemul în istorie; la ficțiunea în relație cu istoria; la singularitatea și uniformitatea din istorie; la universalul în istorie; la periodizarea ei; și alte idei de acest fel.

Pentru a exemplifica totuși și textual, în **Study of history** m-am oprit, mai mult întâmplător, la volumul X, și aici am găsit o tratare, dar o tratare mai sistematică și mai extinsă, în capitolul XIII intitulat **The inspirations of history** (inspirațiile istoricilor), cu mai multe diviziuni și subdiviziuni:

A. *The historian's angle of vision* (unghiul de vedere al istoricului).

B. *The attractiveness of the facts of history* (Puterea de atracție a faptelor istorice).

C. *The impulse to investigate the relation between the facts* (îmboldul de a investiga relația dintre fapte).

Pentru punctul B, *The attractiveness of the facts of history*, Toynbee explicitează prin: receptivitatea; curiozitatea; mirajul omniscienței.

Pentru punctul C, *The impulse to investigate the relation between the facts*, unde pune mai multe subdiviziuni, dintre care una se referă la inspirarea din mediul social (*Social milieu*); aici înscrie numele mai multor scriitori de istorie între care numele lui Polybios, cel care – știm – a promovat istoria pragmatică; mai este o subdiviziune care se referă la inspirarea din experiențele personale (*Inspiration from personal experiences*), și unde Toynbee nominalizează pe: Gibon, Volney, Peregrinus Wicamicus, Yaseburo Takashu.

Am lăsat la urmă prima diviziune, diviziunea A, *The historian's angle of*

⁹ Arnold Toynbee, **Orașele în mișcare**, Prefață de acad. Emil Condurachi. **Postfață** de Cristian Popișteanu. Traducere din limba engleză de Leontina Moga, București, 1979, p. 326.

¹⁰ **Ibidem**, p. 334.

vision, întrucât aici Toynbee arată din capul locului care este unghiul de vedere al istoricului. Nu pot decât să extrag, în traducere, din primul aliniat, care, fie și în mică măsură, ne sugerează cum merg mai departe explicațiile, în fraze destul de complexe, pe care le dă Toynbee la această temă:

„De ce omul studiază istoria?” (Why a people study history?) „De ce se pune chestiunea *ad hominem*: a avut scriitorul prezentului (din prezent) răgaz de a studia istoria de când el a fost copil și a cheltuit treizeci de ani cu cartea pe care el nu a terminat-o? Este un istoric înăscut sau făcut? Fiecare istoric va avea un răspuns propriu la această chestiune, din cauză că el va fi vorbitor din propria experiență“ (his own experience). *Quot homines tot sententiae*: fiecare trebuie să vorbească de el însuși. Scriitorul prezentului (din prezent) răspunde personal ca un istoric (...)”¹¹ ș.a.m.d.

*

* *

Cu premise în diferite etape precedente, în epoca modernă s-au cristalizat și s-au răspândit, pentru o durată mai mică sau mai mare, curente interpretativ-atitudinale, unele deplin sau numai parțial cu rol pozitiv, rațional, benefic în lămurirea și rezolvarea problemelor, altele însă deplin ori numai parțial cu intruziuni mai mult sau mai puțin derutante, conservative, agnostice. Chiar filosofia despre ce este *trecutul* și în ce scop este trebuitor ori nu să-l cunoaștem, să-i aplicăm ori nu învățăturile, a comportat și comportă și în zilele noastre diferențieri, de la pozițiile cele mai optimiste, mai mobilizatoare, mai creatoare, până la pozițiile cele mai pesimiste, mai nihiliste, mai agnostice în modul de a pune problema. Dacă anticii și medievalii au făcut mai puțină filosofie despre ce este trecutul, filosofia modernă de la începuturile ei și până azi în mod crescând a deschis un tot mai larg evantai de puncte de vedere, de considerații, de interpretări.

Una din direcțiile cu rol negativ, negator, agnostic este aceea care a respins și respinge *de plano* însăși ideea de existență a trecutului, de a nu trebui să fie cunoscut și studiat. Masa mare a savanților, a oamenilor cu judecată rațională au considerat și consideră că existența *trecutului* este o evidență absolută, că existența lui nu poate fi pusă la îndoială, nu poate fi diminuată chiar dacă un *trecut* sau altul a purtat în el și momente negative, chiar dramatice, tragice, și chiar dacă nu și-a îndeplinit în mod pozitiv tot ce și-a propus el în ansamblul său ori într-o etapă sau alta din decursul său. Într-un prilej festiv, când, în 1956, se împlineau 100 de ani de la înființarea Institutului de învățământ agronomic „Nicolae Bălcescu” (prin socotirea și a școlilor premergătoare) remarcabilul savant Gheorghe Ionescu-Șișești, profesor al acestui Institut, spunea: „Un popor e legat de trecutul său ca stejarul de rădăcinile sale. Trecutul poate fi luminos sau întunecat, dureros sau fericit, frământat sau liniștit. El există, și contemporanii își întorc din când în când fața către el. Aceasta este datorită nu numai istoricilor, dar și societății întregi, pentru că privirea retrospectivă este un prilej de a compara trecutul cu prezentul, a face un bilanț și a atrage învățăminte”¹².

¹¹ **A study of history**, by Arnold J. Toynbee. Volume X, London, New York, Toronto; first published 1954; second impression 1955, p. 1.

¹² G. Ionescu-Șișești, **Centenarul Institutului Agronomic „Nicolae Bălcescu”**; manuscris la

Am la îndemână, pentru a susține o dată în plus ceea ce am comentat imediat mai sus, opinia unui autor din Africa, pe care am găsit-o înserată în cursul universitar al profesorului Vasile Cristian. Onvuka Dike – așa se numește autorul – a spus: „Este inutil să se inventeze un trecut romantic care nu are nimic comun cu realitatea; trebuie să ne acceptăm trecutul așa cum este, adică la fel ca pentru restul lumii, cu părțile lui bune și rele. Trebuie să acceptăm gloria artei din Benin în același timp cu sacrificiile umane, tot așa cum spaniolii acceptă ororile și bigoteria inchiziției în același timp cu capodoperile lui Greco și Cervantes”.

Dacă au acceptat, și nu puteau să nu accepte o evidență atât de incontestabilă a existenței obiective a *trecutului*, unii istorici, filosofi, sociologi, literați, și alți interpreți au diminuat ori au contestat posibilitatea scoaterii de experiențe din trecutul istoric. Herman Lotze a combătut posibilitatea de a se aduce din trecut prin cunoaștere și propagandă vre-o experiență, deoarece, zicea el, societatea considerată în ansamblul ei nu poate profita de experiența acumulată așa cum poate profita un individ singular, care este în măsură ca pentru el însuși să tragă învățăminte. Arthur Schopenhauer a insistat și el să arate că nimic nu este mai inutil decât a încerca de a desprinde din trecut o semnificație istorică; în istorie schimbările sunt neîncetate, și, în această privință, are dreptate, căci într-adevăr istoria nu este statică, ci în neconținută mișcare, dar, nu are dreptate când spune că esența umană rămâne neschimbată și acționează întotdeauna la fel, și, în consecință, nu are nevoie de culegerea de experiență pe care să o aplice căci nu are de ce să o aplice, dacă ea, esența umană, nu se modifică. Friedrich Nietzsche spunea și el că experiența trecutului nu este utilă, și nu trebuie să o căutăm, întrucât, căutând-o stâlcim spontaneitatea trecutului.

Dacă în unele concepții, în unele puncte de vedere, a fost negată însăși existența *trecutului*, tot așa, la polul opus al concepțiilor, al punctelor de vedere s-a negat însăși existența *prezentului*, a valorii experienței sale pentru înseși trebuințele lui; a fost negată posibilitatea delimitării *prezentului* atât față de *trecut* cât și față de *viitor*, și această idee poate să ne capteze mai ușor atenția, și aprobarea, dacă dimensiunile (ca timp) ale *prezentului* sunt mici, cât mai mici, întrucât, bunăoară, dacă implicăm ziua de *ieri* față de ziua de *azi* ziua de ieri este un *trecut*, un trecut care se adaugă la trecutul îndelungat care a fost înainte de această zi, și care zi, ziua care a trecut adineauri a fost adăunată în seria de momente ale precedentei; tot așa, dacă ne referim la ziua de *mâine*, față de ziua de azi, ziua de mâine este un viitor, care viitor, prin adăunare, va crește zi de zi. Dacă însă considerăm, pentru reflecții de acest fel, nu o zi, ci o oră, nu o oră, ci un minut, nu un minut, ci o secundă față de ora, de minutul, de secunda din înșirarea de mai înainte, fiecare din aceste fragmente de timp este un trecut, iar ora, minutul, secunda care urmează vor aparține imediat primului viitor. Iată cum se poate duce până la ultimul fragment de timp mai sesizabil acest raționament, cu aparență de procedare științifică, până la întâlnirea nemijlocită dintre *trecut* și *viitor*, și astfel dispare momentul *prezentului*. Să ne întoarcem însă la a privi prezentul nu neapărat la dimensiuni cât mai mici, chiar minuscule, ci dimensiuni de

acestea cât mai mici spre diviziuni din ce în ce mai mari. Deducem, în mod evident că timpul istoric *prezent* are dimensiuni care sunt în raport de dimensiunile faptelor, a ansamblurilor de fapte pe care le delimitează în cuprinsul lungilor distanțe temporal-istorice. Prin urmare, timpul *prezent* există, încărcat de fapte mai multe sau mai puține, mai importante ori aleatorii; prezentul în istorie, ca durată definită, are și nu poate să nu aibă o seamă de caracteristici, sesizate ori și explicate mai pe larg în diferitele literaturi, în diferitele doctrine și filosofii, în diferitele concepții despre istorie. Johann Gottlieb Fichte, care și el a aparținut filosofiei clasice germane, și-a intitulat una din scrieri chiar așa: **Caracteristicile timpului prezent**.

Este deci neapărat necesar ca istoricul, care trăiește și lucrează în timpul prezent, să cunoască în modul cel mai serios caracteristicile timpului prezent, să simtă, să înțeleagă că este o mare deformare a imaginii istorice dacă el transpune fără discernământ caracteristicile prezentului asupra trecutului, după cum nici invers nu este bine, adică să aducă din trecut, fără discernământ, caracteristicile trecutului și să le amestece în ansamblul caracteristicilor prezentului, dacă acele caracteristici nu se potrivesc și nu se pot adapta în noul mediu.

Încă din Antichitate, și pe tot drumul istoriei, până în zilele noastre în viziunea unor cărturari, a unor oameni politici, dar și în viziunea publică, prezentul a fost scos în evidență nu numai prin valorile sale intrinseci, care au fost și care sunt atâtea câte și cum au fost și sunt, ci și prin adăugarea și a altor caracteristici, și prin transpunerea caracteristicilor proprii lui asupra *trecutului*, uneori așa de mult încât imaginea *trecutului* a fost estompată și chiar ștersă, istoria omenirii devenind (în scrierile literar-istorice implicate în această atitudine) istorie contemporană. Antichitatea, prin situația că era prima epocă mare a omenirii, în condițiile în care, de regulă, ceea ce a existat înainte de ea în milenii de pre-istorie nu se cunoștea, iar privirea către viitor era doar incidentală, a trăit, în general, într-un prezent perpetuu; reamintesc că istoriile care erau scrise aveau, în speță, înfățișarea de istorii contemporane, unele de scrieri memorialistice; și Evul-mediu, câtă vreme nu a cunoscut, atât cât ar fi trebuit, epoca de dinainte de el, Antichitatea, și timpul îndelungat de dinainte de aceasta, a trăit, în general, tot într-un prezent perpetuu, mai ales la începuturile lui, această mentalitate despre prezent a devenit depășită însă pe măsura noii imagini despre trecut și despre viitor; venirea epoci moderne și răspândirea concepțiilor ei, a interpretărilor ei despre ce este timpul și care sunt diviziunile, treptele lui, a schimbat radical felul de a vedea *prezentul* și anume de a fi precedat fără nici o îndoială de trecut și succedat tot fără nici o îndoială de viitor. Însă, cu toate acestea, tocmai în această epocă, care a purtat acest merit despre fazele, mai mari ori mai mici, ale timpului a acceptat în cadrul ei atitudini și concepții care mai târziu se vor rezuma în ceea ce s-a numit prezenteism. Că prezenteismul ne concentrează atenția spre contemporaneitate nu e rău, rău este că el denaturează principiul istoricității, se îngemânează cu utilitarismul susținând că adevărat în istorie este în orice situație ceea ce este util, ceea ce este avantajos subiectului cunoscător la un moment dat, care moment este un moment contemporan; în consecință, potrivit prezenteismului, în istorie nu există adevăr obiectiv, determinat prin concordanța sa legică, naturală, cu realitatea. Prezenteismul favorizează interpretarea, subiectivistă, că orice istorie este istorie contemporană, o istorie care

reflectă și slujește interesul prezentului. Un prim reprezentant, mai de seamă, al prezenteismului a fost John Dawey; Charles Beard a încercat să atenueze consecințele agnostice ale prezenteismului, prin a spune că istoricul este pus în situația să re-facă (literar) istoria trecută așa cum și-o închipuie el pentru că se izbește de lipsa documentelor pentru anumite durate din istorie ori numai pentru anumite componente ale ei. Este mai cunoscută interpretarea lui Benedetto Croce potrivit căreia „orice istorie este istorie contemporană”.

Problema prezentificării istoriei, a contemporaneizării ei este însă și o problemă care în scrisul istoricilor nu ține întotdeauna de aderența lor, a unuia sau a altuia dintre ei, la prezenteism, curent ideologic, doctrinar, ci ține de metodologia folosită de istoric, de informația de care dispune el, și, nu în ultimul rând, de determinarea limitativă a capacității noastre ca oameni care, odată cu rigurozitatea științifică de care suntem capabili, suntem nu odată sub înrăurirea ansamblului nostru de sensibilități, de afecțiuni, de răsfângeri psihologice. Nu cred că mi se poate spune că sunt un conciliator față de prezenteism, de prezentificare, de contemporaneizare dacă spun că dealtminteri este și destul de greu, așa cum rezultă și din experiența noastră de scriitori de istorie mai apropiată ori mai îndepărtată, de a evita influența pe care o purtăm în noi înșine, în concepția, în mentalitatea, în metodologia care ne caracterizează, influență care ne vine în fiecare moment și din fiecare unghi al mediului contemporan, actual, căci în prezent trăim efectiv, nu în trecut ori în viitor. Este deci necesar să facem tot ceea ce depinde de capacitatea noastră, de corectitudinea noastră, și nu mai puțin de talentul nostru, de virtuțile noastre, în măsura în care dispunem de asemenea exigențe, ca să ne formăm o imagine despre trecut cât mai corespunzătoare, să percepem noțiunile trecutului în înțelesul lor real și în schimbările pe care le-au avut în evoluția lor, să găsim cuvintele cele mai potrivite, care să nu ne îndepărteze de adevăr, ci să ne apropie de el, să scriem istoria de pe pozițiile prezentului, căci altfel nu se poate, dar fără a prezentifica trecutul, fără a transpune asupra lui oricum și oricând caracteristicile prezentului. Am găsit într-o scriere a lui Charlse Louis Montesquieu avertizarea pe care în modul cel mai alarmant ne-a adresat-o în urmă cu vreo două secole și ceva: „Transpunerea în veacuri îndepărtate a tuturor ideilor veacului în care trăim este cea mai fecundă dintre toate sursele de erori. Acestor oameni care vor să modernizeze toate veacurile trecute eu le voi spune ceea ce preoții din Egipt i-au spus lui Solon: «O, atenieni, voi nu sunteți decât niște copii!»”. Niște copii!, da, în înțelesul că față de istoria Egiptului, care a precedat cu două-trei milenii istoria atenienilor, mai larg – istoria grecilor, de până la vremea lui Solon, avea o îndelungată experiență proprie, iar lumea greacă abia se afla în primele ei fraze de acumulare de experiență, și deci nu prea avea de ce să pretindă de a da experiență altora! Este aici sesizată o problemă, care ar fi bine să o studiem în chip mai special; care este istoria cea mai *tânără*? Istoria contemporană, a timpurilor noastre, ori istoria de mai de demult, de la începuturile ei? Sau: care este cea mai *bătrână* istorie? Istoria de mai de demult, de la începuturile ei, ori istoria contemporană, a timpurilor noastre? În același fel de compunere a frazelor, să schimbăm termenii adjectivali. Care este istoria cea mai *adolescentină*? Istoria contemporană, a timpurilor noastre, ori istoria mai de demult, de la începuturile ei?

Sau: care este istoria cea mai *maturizată*, istoria mai de demult, de la începuturile ei, ori istoria contemporană, a timpurilor noastre?

În decursul timpului, încă din Antichitate, apoi în Evul mediu au început să se acumuleze reflecții privind vecinătatea dintre *trecut*, *prezent*, *viitor*, privind legătura, conexiunea, interferența dintre aceste trei mari ipostaze ale timpului general, și care reflecții au căpătat o amploare nemaîntâlnită în epoca modernă, în epoca noastră, contemporană. Formula care indică acest raport istorico-temporal deplin cuprinzător o întâlnim exprimată nu numai prin acești trei termeni, ci și prin termeni sinonimi, bunăoară pentru *prezent-actualitate*; pentru *viitor-perspectivă*; o întâlnim însă exprimată nu întotdeauna prin toți acești trei termeni, ci numai prin doi dintre ei, bunăoară, *trecut-prezent*, *trecut-viitor*, *prezent-viitor*, *trecut-actualitate*, *trecut-contemporaneitate*, *prezent-perspective* ș.a.m.d.

În recenzia la revista *Zargidava*, pe care am dat-o *Revistei de istorie* a Academiei Române, am scris și despre recenzia pe care Elena Artimon a făcut-o cărții academicianului Camil Mureșanu, **În templul lui Ianus. Studii și gânduri despre trecut și viitor**, tipărită recent, în 2002. În recenzia dată în *Revista de istorie* nu am avut spațiu să fac relatarea mai amplă; adaug acum: formularea titlului de la cartea istoricului clujean este dintre cele mai potrivite să o includ, ca exemplificare, în acest studiu al meu în locul de aici unde este vorba despre raportul dintre trecut, prezent și viitor; în componența titlului pus de profesorul Camil Mureșanu este exprimat raportul dintre *trecut* și *viitor*, raport sugerat și de denumirea zeului roman Ianus, de la care denumire a venit denumirea din limba română (și din alte limbi) a lunii ianuarie, lună care urmează imediat după ultima lună a anului care a trecut și care deschide seria de luni ale anului care vine. De altfel, se știe, zeul Ianus privea concomitent și spre *trecut* și spre *viitor*¹³.

În aceeași revistă de la Bacău am mai găsit încă o posibilitate de a exemplifica receptarea formulei trecut-prezent-viitor, cu aplicare însă la istoria unui partid din România modernă. Extrag din articolul lui Mihai Vasiliu; „În continuare, în reconstituirea noastră vom porni de la faptul că Ion I.C. Brătianu ca temeinic cunoscător al istoriei noastre naționale a invocat în diferite prilejuri triada trecut-prezent-viitor, subliniindu-i semnificația reală, fără să o exagereze în laturile ei componente. Pentru șeful partidului liberal realitatea era în prezent, dar pregătind viitorul. «Noi trăim în prezent, nu în trecut. Ne reamintim, desigur, din experiența trecutului pentru a evita tot ce a putut fi primejdios și vătămător»”¹⁴.

Pentru a încheia acest grup de relatări și explicații despre triada trecut-prezent-viitor, și pentru că în formarea și propagarea ei au contribuit, în felul lor, mai puțin sau mai mult, toate cele trei mari epoci istorice, să introduc o opinie nu din Antichitate, nici din Modernă, ci din Evul de mijloc, și nu din scrierile unui istoric ori ale unui filosof, ci din creația unui scriitor de literatură beletristică; poate mi se va replica îndată: literatura artistică nu este valabilă pentru documentare științifică; bine – dar să vedem despre ce este vorba și despre cine este vorba.

¹³ *Zargidava. Revistă de istorie*, II, Bacău, 2005, p. 170–172.

¹⁴ Mihai Vasiliu, **Ideologia lui Ion I. C. Brătianu**, în *Zargidava. Revistă de istorie*, I, Bacău, 2002, p. 84–86.

Este vorba despre celebrul scriitor spaniol, care nu mai aparține unei singure epoci, ci tuturor epocilor, Miguel Cervantes Saavedra. În general, s-a insistat și se insistă pentru a se arăta că **El ingenioso hidalgo don Quijote de la Mancha** este un roman hazliu, ceea ce în parte este adevărat; Cervantes parodiază romanele cavalești și medievale, mult citite în acea vreme, dar care deveniseră și deveneau desuete, odată cu intrarea în decădere a societății medievale. În romanul lui Cervantes nu este numai povestire hazlie, ci sunt și puncte de vedere, considerații, previziuni foarte serioase, reflecții dintre cele mai neașteptate pentru acele timpuri, reflecții purtătoare de sugestii înnoitoare; în opera aceasta se răsfrâng gânduri implicând cam toate înțeleșurile pe care le comporta și le comportă până acum noțiunea de istorie, de la înțelesul de pățanie până la cel de știință, capabilă – zice el – să fie mamă a adevărului și, în consecință, mărturie a trecutului, pildă și îndemn al prezentului, lecție a viitorului. Aliniatul, foarte mare, încât nu pot să-l citez întreg, este acesta:

„Iar dacă i se poate imputa ceva acesteia¹⁵ în privința adevărului ei, buba n-are cum avea o altă pricină decât faptul că i-a fost autorul arab¹⁶, căci este în firea celor din stirpea asta să spună minciuni¹⁷, cu toată că, fiindu-ne vrăjmași până într-atâta, se poate chiar presupune mai curând că va fi trecut sub tăcere autorul ei unele decât a adăugat de la dânsul. Fiindcă asta mie îmi pare limpede, de vreme ce atunci când ar putea și ar trebui să-și dea frâu liber condeiului și să-l laude pe cavalerul acesta atât de viteaz, parcă într-adins trece sub tăcere laudele: lucru cusut cu ață albă și de fel de bine gândit, fiind de datoria și în sarcina cronicarilor exactitatea, adevărul și lipsa de patimă, așa încât nici interesul și nici teama, nici dragostea și nici ura să nu îi îndemne a părăsi drumul adevărului, a cărui mamă este istoria, rivala vremii, raclă a tuturor faptelor mari, mărturia a trecutului, pildă și îndemn al prezentului, lecție a viitorului. În această istorie¹⁸ știu că cititorul va putea găsi tot ce ar dori să afle în cea mai plăcută dintre istorii. Și de-o fi să-i lipsească și câte ceva din ceea ce e mai de a ști, îmi dau eu socoteală că trebuie să fie din vina câinelui¹⁹ acela de autor al ei mai curând decât din vina subiectului povestit. (...)”²⁰

*

* *

Am ajuns în locul unde cititorul are tot dreptul să primească o explicație. Tema relatării mele este: **Raportul dintre noțiunile: istorie și retrologie;** într-adevăr, dacă

¹⁵ **Cărții despre isprăvile lui don Quijote.**

¹⁶ El însuși, Cervantes, în chiar textul cărții, pune meritul de a fi scris cartea aceasta pe seama unui fictiv arab, căruia i-a creat și un nume propriu (procedeu literar!)

¹⁷ Până la Cervantes, și, un timp, și după el, în Spania, s-a păstrat atitudinea de denigrare a arabilor, căci împotriva ocupării de către ei a celei mai mari părți a peninsulei iberice a fost dusă o neîmpăcată, dar dreaptă, luptă pentru a-i alunga; este vorba de vestita Reconquista; e mult spus *minciuni*: este real însă că literatura arabă, ca și alte literaturi din Orient, cultiva fabulosul în înșeși scrierile, să le zicem de tip istoric.

¹⁸ Adică în scrierea sa despre don Quijote.

¹⁹ Creștinii spanioli porecleau pe mahomedani *perros*, câini, precum și *galjos*, ogari.

²⁰ Cervantes, **Don Quijote de la Mancha**. Traducere de Ion Frunzeti și Edgar Papu. Cuvânt înainte de Maria Teresa Leon. Postfață de Ovidiu Drimba, București, 1965, p. 145-144.

este pus în comentare un raport, acesta nu poate fi cu un singur termen (nu se poate face comparația), ci cu doi sau mai mulți termeni, realitate exprimată în intitularea pe care am repetat-o mai sus. În afară de paginile de la începutul articolului, care au un rol preliminar, în toate celelalte pagini care urmează, respectiv în toate enunțurile din citate și din interpretările care le însoțesc cititorul nu mai întâlnește (până la această pagină care este acum în fața lui) ambii termeni, ci, în diferite situații gramatical-morfologice, numai termenul *istoria*. Studiul se ocupă, cum proclamă prin titlul său, de corelația dintre istorie și retrologie, dar nu se cuprinde în enunțuri și al doilea termen; ce s-a întâmplat?

Răspunsul meu este acesta, și face parte organic din materia articolului ca o lămurire și o completare totodată. Termenul *retrologie* nu apare într-adevăr niciodată (până aici) în țesătura, uneori mai simplă alteori mai complexă, a textului, întrucât el pur și simplu nu a existat; el este – am spus de la început – o creație recentă. Până la această dată recentă autorii pe care i-am cercetat, prin scrieri ale lor nemijlocite ori prin preluări din lucrări ale altor autori (procedare, în general, de neocolit) nu s-au gândit, nu au simțit nevoia de a ajuta noțiunea *istorie* printr-o altă noțiune care să-i fie atașată; în funcție de înțelesurile pe care le-a purtat *istoria* în decursul timpului, și filosofia și literatura, ei au exprimat, fără a fi deliberat retrologicește, ideile despre rolul pragmatic al istoriei, despre utilitatea ei, despre acumularea de experiențe care pot fi utile, despre aducerea lor în timpul prezent al fiecărei etape în care ei trăiau și activau, despre înțelesurile noțiunii de trecut, prezent, viitor, despre calitățile istoricului care-l fac în stare de a reflecta cât mai veridic trecutul istoric și prezentul istoric (de la un timp și viitorul istoric), și alte idei de acest fel care recent au fost puse ca note ale noțiunii de *retrologie* și ca trepte logico-istorice care au dus la constituirea și la definirea, ceva mai elaborată, a cuvântului compus *retrologie*, și, respectiv, la noțiunea, la concepția, la metodologia pe care acest cuvânt le denumeste. Așa că toți autorii de până acum au făcut, și unii fac în continuare, retrologie fără să aibă în minte cuvântul (și noțiunea) retrologie, dar care au vizat și vizează, în mod nedeliberat, componentele mai mult sau mai puțin corespunzătoare.

Tocmai în urma și în temeiul acestui lung excursus în și peste istoria generală se poate pune cu mai multă acuitate iar întrebarea; a fost, este și va fi utilă această însoțire a noțiunii *istorie* cu noțiunea *retrologie*? Nu este cazul să se renunțe – așa și cum s-a propus – la această noțiune? Dacă această noțiune mai dăinuiește, ea va rămâne, cum este în prezent, adică de vreo douăzeci de ani, numai pentru una din istoriile de ramură, și anume pentru istoria agrară, în condițiile în care înșiși istoricii agrari vor reuși să-și lămurească mai consistent preocupările, sau va deveni viabilă și pentru alte istorii de ramură?

O oarecare răspândire o are această noțiune în studiile de istorie agrară din sfera activităților Societății de Istorie și Retrologie Agrară din România (S.I.R.A.R.), însă observ că uneori această noțiune nu a fost asimilată în mod organic, intim, intrinsec, în argumentații, ci în cazuri nu puține a fost pusă doar formal, neaprofundat, ca o ștampilă imprimată din afară către și pe un oarecare text. Aceasta nu pentru că istoricii în cauză sau alți specialiști, cei mai mulți fără o înclinație mai proprie receptării istoricității, nu au făcut un efort persistent pentru a descifra pe un evantai

mai larg ce înseamnă sau ce trebuie să însemne *retrologia*; fapt este că nu s-a analizat în chip mai special condițiile în care aplicarea ei este posibilă și necesară, condiții care poartă o seamă de exigențe.

Consider, desigur nu fără temei, că înainte de toate procedura retrologică trebuie ca, în baza analizei temeinice și înțelegătoare, dar ferme, să înlăture ceea ce nu poate fi o experiență utilă, pozitivă, ceea ce în condițiile contemporane nu poate comporta utilitate, altfel spus – ceea ce nu poate fi actualizat. Citind în decursul timpului, precum și mai recent aproape toate comunicările și referatele de istorie agrară prezentate la simposioane și publicate, rezumativ, în volume, comunicări în care se constată năzuința de a se aplica metodologie retrologică, am observat că numai în puține, și de fapt numai în una din ele, se pune tranșant precizarea că nu trebuie preluat oricum din experiența trecutului, că trecutul nu trebuie repetat, nu trebuie repetat întocmai, ci mai întâi trebuie dat la o parte ce a fost și este necorespunzător. Am în vedere comunicarea **Proprietatea rurală în România; trecut și prezent**, susținută de Camelia Apietroaie, de la Iași, la simposionul național de istorie și retrologie agrară din 28 august-1 septembrie 1995, la Arad; extrag numai o propoziție, cea de la sfârșitul rezumatului comunicării: „Era de ajuns să existe convingerea că cel puțin în cazul unor greșeli este necesar ca ISTORIA SĂ NU SE REPETE. Pentru că EA s-a repetat” (după 1989) „vor trece ani pentru a se repara ceea ce ar fi trebuit să nu fie stricat, ci doar îndreptat”²¹.

În al doilea rând, tot în baza analizei care este întreprinsă, retrologia, trebuie să depisteze acele idei, acele practici de pe o treaptă sau alta a istoriei social-umane care poartă în ele, nu în totalitate, ci în anumite privințe, valori de aplicabilitate, dar care să nu fie preluate, să zic, prin simplă transalație, ci prin adaptare, prin îngemănare creatoare din unghiul de vedere al contemporaneității. Dacă mi se permite o comparație, este ca și cum pe un trunchi din trecut, încă viu, am altoi o ramură sau mai multe ramuri, care să crească și să contopească în noutatea deja existentă.

În fine, în al treilea rând, tot în baza analizei de acest fel, adică serioasă, atentă, înțelegătoare, să se selecționeze acele idei, acele practici, de pe o treaptă sau alta a istoriei social-umane, care pot fi oferite actualității în întregul lor, sau aproape în întregul lor. Este locul ca tocmai la acest al treilea punct să spunem că tocmai în legătură cu această preluare care se apropie de preluarea integrală istoricul este necesar să fie deosebit de atent, căci prin asemenea preluare a experienței se poate cădea în pericolul nedorit de a se ajunge la estomparea specificității istoriei, care a fost și este în continuă mișcare.

Când am aflat pentru prima oară de propunerea de a se adăuga noțiunea *retrologie* (eu am aflat la adunarea de 1 iunie 1991 de constituire a filialei din București a Societății de Istorie și Retrologie Agrară din România; noțiunea fusese lansată în anul 1982; am informat în primele pagini ale articolului), am spus și eu că este trebuitoare, însă numai în măsura în care în anumite etape ori într-o seamă de

²¹ Camelia Apetroaie, **Proprietatea rurală în România; trecut și prezent**, în *Societatea de Istorie și Retrologie Agrară din România. Simposionul național XV, Arad, 28 august-1 septembrie 1995*, p. 347.

componente ale ei *istoria* a rămas și rămâne blocată în simplul descriptivism (știu foarte bine din propria-mi experiență că nu în toate împrejurările trebuie să nu fie folosită modalitatea de simplă descriere!), în simplul narativism (știu foarte bine tot din propria-mi experiență că nu în toate împrejurările trebuie să nu fie folosită modalitatea de simplă narare!), în simplul cronologism (iarăși știu foarte bine tot din propria-mi experiență că nu în toate împrejurările trebuie să nu fie folosită modalitatea de simplă tratate cronologică!); dacă *istoria* (la începutul articolului și acum, spre sfârșitul lui, m-am referit și mă refer la istoria *agrară*) ar fi avut și ar avea un încă mai dezvoltat nivel teoretico-interpretativ, care să fie obținut de bună seamă și prin interferențele venite din filosofie, sociologie, politologie și din alte ramuri ale cunoașterii, dar, în principal, care să fie obținut din ea însăși prin urcarea în mai mare măsură la *teorie*, nu prin speculație plină de generalități, ci prin cunoașterea nemijlocită concret-istorică, nu ar mai fi avut și nu ar mai avea nevoie să i se rețaseze o altă noțiune, cum este noțiunea de *retrologie*. Opiniile privitoare la înlăturarea noțiunii *retrologie* din cuplul ei cu noțiunea *istorie*, cum propun unii istorici, în scopul de a se evita tautologia, care tautologie există, este posibil să fie rezolvate împreună cu preocupări de clarificare în măsură și mai mare a însăși definiției ei, și a condițiilor de aplicare a ei, pentru a-și duce până la capăt toate posibilitățile ei de a coopera la nivel mai înalt cu știința istoriei ea însăși devenind mai aptă pentru a răspunde exigențelor sporite ale contemporaneității. Și aceasta până la un timp, când știința istoriei, dezvoltându-se mai departe pentru a ajunge la parametri ai acestor exigențe, care și ele sporesc necontenit, să fie în stare, și poate să fie în stare, să rezolve toate problemele implicate de privirea retrologică, fără a mai fi nevoie ca ea, *istoria*, să fie sprijinită din afară de ceea ce acum se cheamă *retrologie*. Căci *istoria* este *retrologie* și *retrologia* este *istorie*. Această prezentare a problemei care formează obiectul studiului de față, după cum deja simte fiecare cititor dornic de clarificări în plus, ar căpăta o împlinire dacă el, acest studiu, ar fi dus până la capătul lui prin coborârea (logico-științifică) la nivelul științei particulare, de ramură, de la care a pornit însăși discuția aceasta: *istoria agrară*. Rog cititorul să-și aducă aminte, ori să recitească, ceea ce am scris în paginile de la începutul acestui articol, și anume: „(...) am înțeles că examinând raportul dintre noțiunea de *istorie agrară* și noțiunea de *retrologie agrară*, exigențele redactării îmi cer examinarea temei la nivelul istoriei generale, pentru ca, apoi, pe baza rezultatelor obținute, atâtea cât pot fi obținute în stadiul actual, să revin la nivelul particular, la nivelul istoriei agrare sau la nivelul altei istorii particulare, care nivel să fie re-privit în orizonturi mai largi și mai realiste”. E ceea ce voi continua într-o relatare pe exemplul *istoriei agrare* care va fi dată într-o publicație a Societății de Istorie și Retrologie Agrară din România.